

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 50 (1964)

Artikel: Grammatica Elementara dil Lungatg Rhäto-romonsch [...]
Autor: Bühler, J.A.
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-882012>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 29.11.2024

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Grammatica Elementara

dil

Lungatg Rhäto-romonsch

per diever dils scolars en classas superiuras

dellas

Scolas Ruralas Romonschas,

scritta da

J. A. Bühler,

Actuar della Societat Rhäto-romonscha.

I. Part.

Cuera, 1864.

Squitschada en la stamparia e de haver en la libreria de
L. Hitz.

INTRODUCZIUN ALLA GRAMMATICA ELEMENTARA

DA GION ANTONI BÜHLER

Ch'ina buna instrucziun en il lungatg matern sei per l'educaziun e cultivaziun della giuventetgna de grondissima impurtonza, concedan tuts quels, ils quals seoccupeschan cun fatgs de scola ed han experienza en caussas d'educaziun ed instrucziun. L'experienza muossa dapertut, e specialmein era en nossas scolas romantschas, ch'ils affons vegnan suenter la metoda nova gleiti ch'els san scriver e leger; mo han els acquistau l'emprema habilitad en quels arts, sche ein els buca tgunsch de menar vinavon, — il progress vul buca vegnir alla glisch. Il motiv de quest fenomen ei d'encurir per part en l'inhabilitad dil scolast, e per part en igl insufficient material de scola, il qual stat en disposiziun a nossas scolas romantschas. La confusiun che regia en las scolas romantschas en l' instrucziun linguistica, ei aschia declarabla e per part era perstgiseivla. Buca de perdunar eis ei denton ch'ins entscheiva gia en las classas inferiuras cun l' instrucziun en in lungatg jester. En bia loghens vegnan ils affons en rassa mortificai cun in lungatg jester: mattatschaglia de 8—9 declineschan substantivs tudestgs e conjugheschan etc. senza la minima entelgientscha de quei ch'ins cul cun forza ad els versar en il tschurvi. Quella calamitad ei denton fetg naturala en nossas relaziuns. Il scolast romontsch stat avon sia scola cun mauns vits e sto savens instruir la giuventetgna en in lungatg il qual el sez ha mai empriu, e forsa era mai giu occasiun d'emprender. Quella pretensiun ei buca tgunsch de refutar, sch'ins vul buca pretender, che la scola rurala sei sufficienta per la preparaziun dil scolast tier sia clamada; pertgei nua han nos scolasts romontschs giu occasiun d'emprender lur lungatg matern en quella extensiun sco ei sto dad els vegnir garegiu? Nos publics instituts grischuns han gie tochen dacheu priu pign risguard sin ils basegns linguistics della populaziun romantscha.

Denton han las scolas romontschas tonaton fatg atras en ils davos decennis ina perioda, numnadamein la perioda dellas ortografias; mo aunc essan nus gnanc arrivai tier la cumpleina uniun dellas ortografias confessionalas! Nus concedin bugen che las ortografias hagien provocau in progress en general, schegie ch'ellas han forsa en enqual cass era nuschiu al lungatg sez. Ver eis ei che l'ortografia ei tochen dacheu stada en biaras scolas romontschas quasi il sulet object linguistic. «Tgi ch'enconuscha l'ortografia», havevan ins l'opiniun, «quel ei ord igl ambarass». Ei gl'ei cert ver, ch'ina ortografia ei absolut necessaria; ei sa buca vegnir snegau che l'enconuschientscha dellas fuormas grammaticalas ei alla fin aunc bia pli impurtonta. En quella materia ha denton aunc negin vuliu entrar, ne buca giu la curascha d'entrar. Aschia havein nus Romontschs maltractau nies lungatg mintgin suenter siu plascher. Nus essan endisai d'emprender igl emprem in lungatg jester e de modular lu nies lungatg matern suenter quel. Da cheu deriva ei ch'il lungatg romontsch ei per part lavagaus en sias fuormas. Ina part dils Romontschs sebetta en la bratscha digl italianismus e franzosismus, ferton che l'autra part mixturescha siu bi lungatg cun plaid, fuormas e construcziuns tudestgas. Sut talas circumstanzias eis ei temps de semetter sin in'autra via sch'ils Romontschs vulan buca piarder lur lungatg e lur lungatg e lur nazionalitad.

Ina emprova cun ina grammatica romontsch ei aschia franc giustificada. Digl urgent basegns d'in tal cudisch havein nus en nossa posiziun sco instructur dil lungatg romontsch en il seminari de scolasts giu sufficienta occasiun de seperschuader. Perquei havein nus finalmein pegliau la curascha de luvrar ora e publicar la presenta ovretta per nossas scolas romontschas. Sur sia tendenza, siu cuntegn e siu diever vulein nus aunc far entginas remaracas.

In dils pli gronds impediments per la cultivaziun dil lungatg romontsch ei cert la stinadadad cun la quala mintga vallada, gie mintga vitg setegn vid siu dialect, seigi quel buns ne corrupts. Contempleschan ins cun nunpartischontadad ils divers dialects, sche vesan ins che negins de quels possedan ina sufficienta litteratura per saver dominar ils auters. Il dialect sur-silvan ha bein ina quantitat cudischs; mo quels han, tier quei

ch'els varieschan pli ne meins in de l'auter, ignorau memia fetg ils auters dialects, e perquei ha quella litteratura buca giu sin tuttas contradas romontschas la giavischeivla influenza la quala ella havess denton cert acquistau, sch'ella havess giu priu risguard sin ils megliers elements dils auters dialects. Da l'autra vart han ins beinduras cun gronda breigia empruau de giustificar fuormas e plaids d'in dialect ch'ein totalmein faulzas, ferton che las medemas fuormas sesanflan puras en in dialect de contradas vischinontas. L'emprema obligaziun dil linguist romontsch ei cert il studi dils divers dialects romontschs. Dil reminent sto la cultivaziun dil lungatg romontsch basar sin il lungatg latin, il qual ei sia mumma. Anflan ins pia en in dialect romontsch bunas expressiuns latinas sche han quellas en scadin cass la preferenza avon ils plaids che han semidau ch'ins strusch enconuscha pli els. Va la cultivaziun dil lungatg romontsch sin quella via vinavon, sche vegn quel a sepurgar ed a prosperar; mo ei tucca lu cert a mintga Romontsch d'emprender siu lungatg matern, pertgei nus Romontschs essan schi pauc sco in'otra naziun dotai dil Scaffider cun il dun de saver enzatgei senza emprender. — Vuless ins emprender il lungatg mo per ils quotidian basegns dil tenercasa, lu duvrass ins cert neginas scolas; ton savess mintga bab mussar a siu feagl, che quel savess far fatschentas era en ina contrada nua ch'ei vegn plidau in auter dialect; pertgei schi gronda diversidad eis ei buca denter ils divers dialects romontschs ch'ins capeschi buca in l'auter Mo vulein nus Romontscha esser in pievel unit, vulein nus far pretensiuns sin entgina civilisaziun ed educaziuns, sche stuein nus haver scolas e las scolas duein vegnir drizzadas en dapertut sin il medem pei, che la nazionalitad sesvegli e seconservi. Perquei stuein nus haver **in** lungatg, silmeins en nos cudischs ed en nossas scolas.

Perschua di della verdad de quella maxima, havein nus en la presenta grammatica risguardau fuormas e plaids de plirs dialects. La conseguenza ei quella, che biars ils quals tratgan ch'els sappien il romontsch, han aunc d'emprender entginas fuormas e de s'endisar vid quellas. Il medem ston tuttas autras naziuns schar complascher. Mintga German p. e. sto emprender siu lungatg matern en scola; el empren de leger e de scriver, el empren d'entellir ils cudischs etc.; mo en sia famiglia plaida el perquei tonaton il dialect ch'el ha empriu dalla mumma.

Nossa tendenza ei pia principalmein quella, d'unir tut ils buns elements de nos divers dialects romontschs tier in un ic lungatg. Quei ei era cert il sulet remiedi che sa conservar il lungatg romontsch de sia totala perdiziun. La medema tendenza vegn era la « Societad Retoromontscha » a perseguir, ed ins po sperar ch'ei vegni ad unidas forzas ed alla patriotica premura de quella societad a reussir de scaffir cun il temps enzatgei stabil e statteivel per la naziun romontscha.

Quei che concernescha il cuntegn de quest cudisch, ha quel stuiu vegnir restrenschius sin il pli necessari, sinaquei ch'il prezi vegni buca memia aults. Savend ord experienza con fleivlas enconuschientschas ils scolars romontschs han della fetg semplia declinaziun romontscha, havein nus priu si quella materia en schi gronda extensiun sco gl'ei stau pusseivel. Aunc pli gronda necessitad eis ei stau de prender si las conjugaziuns dil verb completamein, essend ch'il verb cun sias biaras fuormas ei il pli grond crap de scarpetsch. Nossas particularas ideas e maximas sur entgins puncts havein nus per part mess vitier en notas. Ils dus davos paragrafs sur l'applicaziun dils temps e dellas modas ein en scadin cass buca meins necessarias. Nus concedin bugen che las reglas las qualas nus havein tschentau si en quels paragrafs seien aunc buca complets e che quella materia sappi aunc occupar bein enqual filolog romontsch; denton cartein nus ch'ellas seigien ad interim sufficientas per ina scola rurala, sch'il scolast capescha de tractar ellas en sia scola sco ei sedamonda. Con necessaria l'instrucziun en quella materia ei, san ins tgunsch seperschuader, sch'ins pren p. e. a mauns translaziuns romontschas en las qualas ins anfla savens ina faulsa applicaziun dils temps e dellas modas. Nus savein era ord experienza con grev e vess ei va de concepir ina raquintaziun en romontsch, sch'ins ha buca fatg clar avon co ils temps e las modas ein de duvrar. In bien studi en quella materia ei absolut necessaris per l'instrucziun en in lungatg jester.

Co il present cudisch duei vegnir duvraus en scola, vegn bein mintga scolast a capir senza in commentar; el vesa ord las repetidas remarcas che l'instrucziun grammaticala duei star en stretga connexiun cun il cudisch de leger, pertgei la grammatica ei buca il sulet factor della instrucziun en il lungatg. L'applicaziun della grammatica sin il cuntegn dil cudisch de leger, il qual ei la fontauna dil material per l'instrucziun grammaticala

e l'instrucziun en la composiziun, ein ils elements en ils quals l'instrucziun linguistica ha de semover. Nus vulessen mo aunc avertir il scolast de buca prender atras memia bia en ina gada; lavura el atras cun ina classa ils dus cuors de quest cudisch en 2—3 unviarns, sch'eis el staus fetg diligents ed ha prestau tut quei che sa gestamein vegnir pretendiu ded el.

La secunda part de quest cudisch, la quala vegn en dus auters cuors a cumpegliar la syntax, las interpuncziuns etc., vegn a comparer aschi gleiti sco il temps e las circumstanças lubeschan.

Buns cussegls ed instructivas remarcas, ton per ina secunda ediziun della presenta part, sco era per la continuaziun della secunda part, retschevein nus da tut temps cun engraziament; mo ils criticasters de natira fagein nus attents sin il vegl e ver proverbi il qual secloma:

«Quei ei la vera critica,
Cur ch'ins per quei ch'ins slauda,
Sa metter quei che s'auda.»

C u e r a , ils 17 de november 1863

J. A. Bühler

Problematica ell'introducziun de Gion Antoni Bühler

da Alfons Maissen

L'introducziun de Bühler, restampada allas p. 285—289 digl Ischi, ei vegnida dada en ortografia hodierna. Las midadas ein minimas, pertuccan ni la fuorma ni siu stil. Enzacons exempels: codisch, ploviu, sedomognar, morir, l'emprima nev croda, pomera, il tschoc, gieniturs, activiat, dovei, dovraus, contegn, furma, curs, tudesc, justificau etc. Plaids sco magister, agricolant etc., ein daditg secasai en nies scazi de plaids. Ins vesa en quests exempels ina certa tendenza de fugir de diftongs, de preferir plitost fuormas che lain percorscher il pli bein igl origin latin. Il lungatg de questa introducziun selegia sco sch'ei setractass d'in tractat de nos dis, in lungatg quasi perfetg sursilvan, cadian. Da l'autra vart eis ei instructiv d'analisar siu text e de far stem en teoria de siu intent e ferma mira de scaffir zacu in lungatg unitar.

Per Bühler ei ina buna instrucziun el lungatg matern de gronda valeta per la formaziun e l'educaziun dil scolar. El di quei avon 100 onns! Per oz ei quei nuot niev. El punctuescha denton era che l'instrucziun linguistica seigi fetg greva. El sa quei d'atgna experienza. Bühler lai valer ch'ins vegni spert e bein vinavon egl emprender de leger e scriver cun las novas metodas dil temps. El patratga als numerus *Cudischs d'ABC*. Mo suenter vegni nuot pli alla glisch. Pia, co baghegiar enzatgei da rudien e de valeta sigl emprem success?